

JOSEP BAUCELLS I REIG*

ENTERRAMENT DE JAUME II A SANTES CREUS L'ANY 1327

ABSTRACT

In this document, the information about three important points pertaining tot the death of Jaume II (James II), King of Aragon and Count of Barcelona, has been collected, compared and examined under the light of historical criticism: the date of death, the habit wit which the corpse was clothed and the year of its final burial. The date of death can be found in the documents issued by the Royal House itself and which include the interesting detail that death occurred on the 2nd November 1327, shortly before the strike of what was know as the "Thieves Bell" (at sunset). The documents also state that the monarch was still alive on the 1st and 2nd of that month. Another version, to be found in Aragonese chronicles and written some time after the fact, claims that the King died on 31st October.

As for the habit with which he was buried, the inscription on the tomb states that this was Cistercian, which would be perfectly in keeping with the King's devotion to the monastery of Santes Creus, run by Cistercian monks. However, a modern scholar concluded that the habit was Franciscan.

Contemporany documents from the Royal House, from the See of Barcelona (published in its entirety in the appendices) and an account by a Cistercian monk, situate the burial as having taken place not long after the King's death, on 19th November 1327 at the monastery of Santes Creus. However, historical works indicate the King was buried provisionally in Barcelona and was taken to this final resting place at the above mentioned monastery in 1410, based on estimations not corroborated in any texts.

* Arxiu de la Catedral de Barcelona (Pla de la Seu, s/n., 08002 Barcelona)

INTRODUCCIÓ

La data de l'enterrament de Jaume II, d'entre els tres punts entorn a la mort del rei Jaume II sobre dels quals planen divergències en els treballs publicats¹ -junt amb el dia de la defunció i hàbit amb què fou sebol·lit-, és el que ha concentrat postures més dispars i per això mateix ha pres més volada. Em plau fer-ne una aportació documental en ocasió de l'homenatge que la redacció d'"Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia" ret al professor Manuel Riu i Riu, que ha acabat la seva docència acadèmica a l'edat de la jubilació. Però en el meu cas s'hi adjunta a més una mostra de deferència, molt mínima pel que hauria d'ésser, envers el director de la meva tesi doctoral, coronada el gener del 1999, mercès a la seva empemta per a què l'acabés, després de molts anys d'haver-me orientat amb la seva perícia i paciència. Amb aquestes ratlles i per mitjà d'elles vull que consti des d'aquesta publicació de la Universitat, el meu agraïment a ell, però també a totes les persones que des de l'Alma Mater m'han encoratjat tothora. I si he escrit que ho faig per mitjà d'aquestes ratlles, s'ha d'entendre que el document que em serveix de pauta, formava part dels milers de fitxes redactades i estudiades per a la meva tesi i que, un cop conclosa la darrera revisió, abans de decidir sota quin epígraf la col·locava, em va saltar l'epurna de completar-la: així que de la simple dada sobre un acompanyament d'enterrament amb llums, relacionat doncs amb les pràctiques populars funeràries, he pogut passar al punt temàtic objecte d'aquesta col·laboració. Tots els investigadors sabem prou com els textos reflecteixen sovint molts aspectes de la vida i no només un de sol, si un procura esbrinar tot el seu contingut.

Només esmentaré de passada els dos altres punts contradictoris i m'estendré en el senyalat primer, que queda prou descrit amb l'anunciat que encapçala el treball. Sobre d'ell puc aportar dues dades documentals importants: una no inèdita però prou desconeguda, de manera que no ha estat utilitzada per part d'altres historiadors, i una altra d'inèdita, entroncada, com es veurà en el seu moment, amb la meva tesi doctoral. Tanmateix faré ús de dades exposades fa una mica de temps per Eufemià Fort²,

1. Ben altrament del que opinava un investigador, el qual, per contra, dóna per superada la discordància que existia fins al seu temps, el primer quart del segle XIX. En efecte, Jaime RIPOLL VILAMAJOR, *Epitafios inéditos de personas reales que yacen en el monasterio de SS. Cruces del orden del cister y en la antigua catedral de Lérida*, Vic 1834 (un bifoli), sostenia que "Están acordes los historiadores ya en orden al día y año de la muerte del rey Dn. Jaime el Justiciero, y ya también en cuanto a su entierro en SS. Cruces", a continuació de publicar el text de la làpida mortuòria del citat monarca, p. 2. Val a dir d'entrada que en totes les anotacions documentals reportades en original o impreses, que reproduïm en el present estudi, hem regularitzat l'ús de majúscules, comes i formes de transcripció.

2. *Mort i enterrament de Jaume II*, a "Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic" V (1977), p. 331-341. Devem el coneixement d'aquest treball a Anna Pérez, a la qual agraïm aquesta renovada mostra d'atenció.

amb qui tant el citat Dr. Riu com el present redactor ens unien lligams forts d'amistat. El lector s'adonarà que addueixo els textos que tenen caràcter bàsic, així com les obres posteriors a les que es concedeix un valor similar, mentre que dels treballs impresos més tard només se'n consignaran alguns, a manera de mostra sobre els punts indicats. El lector no hi trobarà, doncs, una aplega bibliogràfica, que no afegiria res d'importància, tret d'una demostració erudita, més aviat fora de lloc per la llargada que ocuparia sense prou raó.

DIA DE LA DEFUNCIÓ: 2 DE NOVEMBRE

El primer punt de dissentiment, des del punt de vista cronològic, és el dia de la defunció del monarca. El jorn varia entre el 31 d'octubre i el 2 de novembre segons els autors. Amb tot, ha prevalgut -amb total raó- la segona diada, que cau en la celebració litúrgica de la commemoració dels fidels difunts. Un text reial custodiat a l'arxiu del monestir de Pedralbes l'avalua, encara que en els registres de l'arxiu reial (és a dir, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó) no hi consti res³. Però la coneixença pública fins als nostres dies s'ha fonamentat en cròniques, entre les quals es dona, a més, la notable diferència de respondre unes a un testimoni atge immediat o contemporani i d'altres serveixen un record més tardà.

La deu que abona el 31 d'octubre prové d'una crònica aragonesa, denominada de Sant Joan de la Penya, i d'altres entroncades amb ella⁴. El text sobre la defunció de Jaume II considerat bàsic, diu: "murió en edat de LXVI años, en la ciudad de Barçhinona, la vigilia de Todos Santos (1327)"⁵; i un altre, obra d'un redactor de finals del segle XV que tenia a la vista l'anterior, escriu: "Murió en Barcelona devotamen-

3. Deducció, ja que no afirmació directa, a la vista que els redactors de treballs basats en la documentació reial no han aportat mai fins ara, cap document sobre la data de defunció extreta dels precitats fons.

4. "Crònica de Sant Joan de la Penya" o bé, com prefereix Coll i Alentorn autor de les notes que citeu, "Cròniques dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona", a Gran Enciclopèdia Catalana. Es troben exemplars escrits en llatí, català o castellà, segons l'ordre estimat cronològic d'aparició d'antic a no tant. Cf. Martín de RÍQUER, *Crònica aragonesa del tiempo de Juan II*, en "Analecta Sacra Tarraconensia" 17 (1945), p. 2 i 3.

5. Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa Real de Aragón*, Madrid 1945, p. 115. També l'ha reproduït FORT, o.c., p. 332. Deixem de banda el tema de l'edat del monarca, ben diferent la reportada per aquesta i altres cròniques, com de 66 anys (nat, doncs, vers el 1260-1261) i per altres fonts, que li donen un 60 anys de vida (nat, doncs, el 1267. RUBIÓ, *Fra B. de Canals*, p. 236, obra esmentada més endavant: indica *sexagenarius*, que pot traduir-se una seixantena, no prou concreta, però que permet a l'investigador susdit indicar que concorda perfectament amb la data del naixement, que un altre investigador -és a dir, SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1ª part, Barcelona 1952, p. 172- situa el 10 d'agost de 1267).

te en edat de LXVI anyos la vigilia de Todos Santos”⁶. Més tard varen recollir aquesta versió, en 1578, l'autor de les “Antigüalles de Poblet”: “morí lo rey Jaume de edat de 66 ains lo darrer de octubre, ain 1327”⁷; un altre historiador de Poblet i abat de la casa, que va escriure en 1678 a la vista del text anterior tal vegada, en dir que “Don Jayme el 2º entre los de Aragón, llamado el Justo, siendo Rey de Sicilia, que murió en Barcelona, último de octubre año 1327, a los 66 de edad”⁸; i en 1673, Roig i Jalpí en publicar que Jaume II “va finir la sua vida en la ciutat de Barcelona al darrer del mes d'octubre del any qui's contave del naxament de nostro senyor Jesuchrist M.CCCXXVII.”⁹. Quin valor històric s'ha de concedir a aquesta deu? Tot i l'interès de la resposta, s'ha de contrastar amb el pes del corrent contradictori, que és taxatiu. Tampoc no falta qui ha situat el dia de la defunció en el mateix jorn de Tots Sants¹⁰.

El corrent que marca el dia 2 compta amb un testimoniatge indiscutible i d'absoluta fidelitat: l'escripció reial per part dels màxims fedataris. Aquests afirmen que va morir en aital jorn. A més, es testimonia que el rei vivia encara els dies 1 i 2 de novembre. En efecte, l'1 de novembre el monarca va despatxar encara amb el notari reial Bernat d'Aversó amb la finalitat de confirmar en un codicil tot el contingut del testament del 28 de maig anterior¹¹; i el 2 va ordenar que s'expedis un original del mateix testament reforçat amb el segell secret reial a fi de lliurar-lo a la seva muller la reina Elisenda de Montcada: *Transumptum publicum et autenticum*, indica el document redactat arran de la voluntat expressa del monarca i clos el mateix dia: *Datum Barchinone sub sigillo nostro secreto quarto nonas novembris anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo septimo*. I el mateix dia defallia, car tot seguit de consignar la data, el citat escrivà va afegir: *Propterea auctoritate dictarum provisionis, voluntatis et mandati, licet propter brevem exitum vite dicti domini regis, qui die predicta ab hoc seculo*

6. Riquer, *Crònica*, p. 28. Reproduït també per FORT, o.c., p. 333 n. 8.

7. ARCO, *Sepulcros*, p. 462, de l'exemplar d'Osca. Publica també el text FORT, o.c., p. 333, però bestret de Biblioteca Nacional de Madrid, ms 1701, f. 6.

8. Vicent Prada és el nom de l'abat i erudit. En la reproducció hem esmenat l'error evident de posar “1237” en lloc de “1327”. ARCO, *Sepulcros*, p. 572, per al text, i p. 560 per a la suposada dependència respecte a “Antigüalles”. També ho esmenta FORT, o.c., p. 333.

9. Obra publicada sota el nom de Bernat BOADES, *Libre de Feyts d'armes de Catalunya*, v. IV, Barcelona 1948, p. 147. Els editors han posat al marge “[2 nov. 1327]”. Reproduït també per FORT, o.c., p. 333.

10. “Aquest rei (Jaume II), que havia mort a Barcelona el dia de Tots Sants de l'any 1327...”, Josep VIVES I MIRET, *Els sepulcres reials del monestir de Santes Creus*, a “*Studia monastica*” 6 (1964), p. 373. Lesmenta FORT, o.c., p. 337. Serà bo, tanmateix, tenir en compte el que el propi autor manifesta sobre l'aspecte d'història textual que “No pretenem amb elles (les presents notes [és a dir el treball]), altra cosa que, del contrast dels documents ja coneguts amb l'estudi directe dels monuments, arribar a una nova interpretació dels fets... serà una hipòtesi més”, p. 359. En el ben entès que el mot documents té aquí un abast ampli en el sentit de text escrit, no de referent documental.

11. ACA, *Registre* 548, f. 13, citat per FORT, o.c., p. 331.

*migravit ad Dominum, non potuisset presens transumptum sigillo appendicio dicti domini regis sigillari, ut in predicta littera fuerat iniunctum, (et) sigilla eiusdem domini regis post mortem eius iuxta voluntatem et mandatum suum confracta fuerunt*¹².

En la mateixa línia trobem tres altres testimonis. Un és Ramon Muntaner quan en la seva coneguda crònica relata que: “Per què moltes vegades, així con sant senyor, e bon, e graciós, e ple de la santa Fe catòlica, confessà e combregà, e fo periolat, e hac tots los sagraments de santa Esgleia; e con tots los hac reebuts, ab son bon seny e ab sa bona memòria encroà ses mans, e abraçà la santa creu e posà lo seu esperit en les mans de nostre senyor ver Déus Jesucrist. E dilluns, dos jorns de novembre de l’any mil tres-cents vint-e-set, a hora com s’encenien los llums, nostre senyor ver Déus e la sua beneita mare madona santa Maria ab tota la cort celestial, reeberen la sua ànima, e la meteren ab los feels en glòria. E així, lo dit senyor rei En Jacme d’Aragó passà d’aquesta vida en la ciutat de Barcelona lo davant dit dia.”¹³ L’altre testimoni es revesteix de monja en la persona d’una religiosa -o el pertinent escrivà- del citat monestir de Santa Maria de Pedralbes, patrocinat pels reis i que havia obert les portes el 1326, en un apunt escrit al primer llibre d’òbits de la casa¹⁴, en l’apartadet corresponent al 2 de novembre: *III nonas [novembris]. Commemoracio Omnium Fidelium defunctorum. Obitus illustrissimi domini Jacobi, felicitis recordationis, regis Aragonum, qui obiit die presenti in civitate Barchinone circa horam pulsacionis simballi latronis eiusdem civitatis, pro anima cuius sorores presentis monasterii tenentur Domino pie et assidue fundere preces suas ut infra lacius in presenti libro notatur.* [Escrit per altra mà coetània:] *Obiit autem anno Domini .M^o.CCC^o.XX°.VII°.*¹⁵. I un tercer testimoniatge, coterporani o gairebé, fra B. de

12. Arxiu de Santa Maria de Pedralbes (ASMP), perg. 992. Exemplar en pergami, amb la tinta de les lletres caiguda gairebé del tot (90%), però bastant llegible mercès al solc deixat per la ploma de l’escrivent. Conté el citat document i tot el testament reial de maig del citat any 1327, acabat de transcriure el 20 de novembre de 1327, com s’indica en l’apartat sobre l’enterrament. Notícia sobre el mandat reial del 2, trobada a Eulària ANZIZU, *Fulles històriques del real monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Barcelona-Sarrià 1897, p. 40. Ens plau fer constar les gràcies a l’actual arxivera del monestir, la germana Clara de Jesús Plaxats, per les facilitats otorgades en la consulta a l’estança o torre de Sant Rafael, on es guarda de segles el precitat arxiu.

13. Capítol CCXCII. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, Barcelona 1971, p. 933.

14. Aquest exemplar, en opinió d’ANZIZU, *Fulles*, p. 40, serviria de lectura diària durant el rés de Prima a fi de pregar per les companyes de claustre i els benefactors difunts. Afegeix que la nota sobre el decés reial fou la primera a ser-hi escrita i que la segona, uns anys després, fou per deixar constància del traspàs de la primera abadessa.

15. ASMP, *Llibre d’òbits D 1*, al dia pertinent. Editat també el fragment sobre l’hora per ANZIZU, *Fulles*, p. 40; i copiat de l’anterior per J. Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, v. I, Barcelona 1948, p. 281; i d’aquest passà a SOLDEVILA, *Les quatre*, p. 998, cap. CCXCII, nota 1, bé que en copiar el darrer incís, prou malament, li fa dir “circa horam pulsacioni a cimballi latronis”, que no té sentit.

Canals, monjo de Santes Creus tal vegada, cerciora com a colofó de la vida de Jaume II, que “Sicque pacificatis omnibus, multo tempore in summa pace regnavit et iam sexagenarius in senectute bona quievit et obiit Barchinone anno Domini millesimo CCC.XX.VII. die secunda novembris...”¹⁶. Podem afegir-hi el text d’un monjo de Santes Creus, el qual va deixar constància escrita de la dada coneguda per ell així, en una traducció de l’original en llatí: “el dilluns que comptàvem el segon dia de novembre de l’any 1327 de l’Encarnació del Senyor, al foscant de la nit i a la ciutat de Barcelona, l’excel·lentíssim senyor Jaume segon, de grata memòria rei d’Aragó, comte de Barcelona, feliçment s’adormí en el Senyor”¹⁷.

Disposem també d’un record gairebé coetani i valuós sens mida: el del rei Pere el Cerimoniós, transmissor meticulós de les vivències familiars. El trametè amb l’observació que “lo fet de la coronació del senyor rei N’Anfós, nostre pare, de la qual ja atràs és feta menció, se féu e es seguí en tal manera, ço és, que, mort lo dit senyor rei En Jacme, avi nostre, qui passà d’esta vida en lo segon dia del mes de noembre de l’any de la incarnació de nostre senyor Déu mil e tres-cents vint-e-set, que és Commemoracio Defunctorum, en la ciutat de Barcelona”¹⁸. Podem afegir, també d’aquell temps, la notícia continguda en l’epitafi mortuori conservat junt al seu sepulcre al monestir de Santes Creus i que en aquesta matèria proclama “defecit menbris secunda nocte novembris / anno milleno centum ter bis quoque deno / septenoque”¹⁹.

En fi, les dades, tan coincidents -l’hora del traspàs a l’entrada de fosc, quan s’encenien els llums dels carrers o sonava la campana de la catedral dita seny del lladre que avisava la gent que tot seguit es tancaven les portes de la muralla, així com l’esment de la celebració litúrgica de la diada dels Fidels Difunts (sempre l’endemà de Tots Sants)- i el fet que es tracti de la transcripció dels records viscuts, ha fet que

16. Així ho publicà el descobridor de l’obreta Jordi RUBIÓ, *Fra B. de Canalibus i la seva desconeguda crònica llatina (segle XIV)*, a “Homenaje a Johannes Vincke”, Madrid 1962-1963, p. 236. No va publicar, però, tot el text del fragment conservat de la citada crònica, sinó només un comentari amenit d’alguns trossets, com el que ens ocupa junt amb els punts suspensius, manifestadors de continuació de la susdita frase que contindria potser nous detalls sobre el tema que ens ocupa.

17. Traduït per FORT, o.c., p. 331-332, de l’original conservat a l’Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHNM), cód. 459, f. 128v. El mateix Fort (ibid., p. 332 nota 4) esmenta una narració semblant que es troba en el precitat còdex (f. 100) i, al mateix temps, afirma que una altra, obra llatina de Bartomeu de Canals (que ell identifica amb el B. de Canals del treball de Rubió reportat a la nota anterior, sense que el trosset citat en conjugar la correspondència d’ambdós passatges avaluï aital suposició), que en seria el model d’aquells dos.

18. Edició de SOLDEVILA, *Les quatre*, cap. I § 36, p. 1016.

19. Transcripció de FORT, o.c. p. 339. Fragment sense variants importants en els altres autors que la publiquen -són bastants-, excepció feta que alguns escriuen “membris”, més correcte sí però no sembla ajustat al text original, i que ell publica “quodque”, errat, a més que alguns no desenvolupen les abreviatures. Pot veure’s la làpida, traspassada a la ploma, a Cayetano BARRAUQUER Y ROVIRALTA, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, v. 3, Barcelona 1918, p. 364-365.

la data de la defunció del 2 de novembre fos inqüestionable. La causa de l'error de la crònica de Sant Joan de la Penya pot trobar-se -crec- en el simple com inadvertit bescanvi de posar la vigília de Tots Sants en lloc de l'endemà.

Naturalment també abonen la data del 2 de novembre, tres conspicus historiadors, l'annalista Zurita, per la banda d'Aragó, i, per la de Catalunya, l'arxiver Bofarull i el redactor Bruniquer. Zurita va estampar amb senzillesa, prenent com a punt de partida la defunció de la infanta Teresa d'Entença, esposa de l'hereu Alfons -que ell col·loca el 28 d'octubre de 1327²⁰-, que "Dentro de cinco días, el 2 del mes de noviembre, murió el rey don Jaime en Barcelona de una larga indisposición y enfermedad que tuvo, siendo de edad de sesenta y seis años, según escribe el autor que compuso la historia general de Aragón en tiempo del rey don Pedro su nieto"²¹. Bofarull, després de referir-se a la descendència del mateix monarca amb la seva tercera esposa Elisenda de Montcada observà que "pero tampoco tuvo hijo alguno de esta Reina, que después de la muerte del Rey, ocurrida en Barcelona a la edad de sesenta y seis años el día 2 de noviembre de 1327... y acabó sus días en aquel monasterio [Santa Maria de Pedralbes] en cuya Iglesia yace su cadaver"²². I Bruniquer, coetani gairebé de Zurita, en els celebrats resums d'extensíssima documentació municipal barcelonina, que no estigueren però a l'abast del públic fins entrat el segle actual, assevera que "A 4 de las nonas de noembre 1327, morí en Barcelona el Rey Dn. Jayme son"²³.

Per si tot el que s'ha dit fins ara no fos prou, abonen la mateixa data, els oficis religiosos que en concepte d'aniversaris es celebraren durant segles tant a Santes Creus²⁴ com a altres indrets dels dominis reials, entre els quals la catedral de Barcelona, les esglésies parroquials, monestirs masculins i femenis i convents i hospitals de la mateix ciutat, i els forams llavors de Santa Maria de Valldonzella i de San-

20. "Falleció este año la infanta doña Teresa de Entenza en la ciudad de Zaragoza a 28 del mes de octubre". Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, edición de Ángel Canellas López, v. 3, Saragossa 1972, p. 281.

21. A continuació del títol "Muere el rey don Jaime en Barcelona, cinco días después que la infanta en Zaragoza; y entiérrase en Santas Creus". ZURITA, *Anales*, v. 3, p. 282.

22. Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*, v. 2, Barcelona 1836, p. 257.

23. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, v. 1, Barcelona 1912, p. 325.

24. "El tercer dia de les nones del mes de novembre, que correspon al 3 de novembre, és a dir, l'endemà de la solemnitat que és feta generalment a la santa església de Déu a favor de tots els fidels difunts, cada any es fa en el predit monestir (de Santes Creus) un solemne aniversari en sufragi de l'esmentat rei Jaume allí enterrat". AHNM, cód. 459, f. 100v, segons el text editat i traduït sens dubte per FORI, o.c., p. 340. La celebració d'aniversaris en altres dies de l'any tenen una explicació pròpia de cada cas, al marge de la data de la mort, generalment.

ta Maria de Pedralbes²⁵. L'aniversari es feu sempre el 3 de novembre²⁶. Cosa que ningú no trobarà extrany, si té en compte que el dia 2, per estar ocupat litúrgicament amb la commemoració dels fides difunts, era del tot impossible acumular-li un altre acte privat amb missa; cosa perfecta al traslladar-ho a l'endemà dia 3. Marcar, doncs, el dia 3, no fa sinó reforçar indirectament la validesa del dia 2.

L'HÀBIT FUNERARI CISTERCENC

Aquest punt, gairebé testimonial, resta lluny en el temps i en l'impacte públic de l'anterior i del que seguirà. Va indicar-lo Martínez Ferrando en asseverar, respecte al monarca "fallecido en 2 de noviembre de 1327", que els cos del sobirà inert fou recobert amb l'hàbit franciscà: "También fue enterrado este monarca con el hábito franciscano"²⁷. Fora, certament, un contrasentit que per una banda rebés el vestit de la tercera ordre franciscana i que alhora manés ser enterrat al cenobi de Santes Creus, de monjos cistercencs. Per altra banda la inscripció que acompanya el seu sepulcre a Santes Creus diu ben alt que "cum se collegit habitum cister(ciensem) preelegit"²⁸, i la figura jacent del monarca i la de Blanca, del túmul de Santes Creus, llueixen la cogulla cistercenca²⁹. L'atribució a Jaume II difunt de l'hàbit fran-

25. "In crastinum videlicet diei qua fit commemoracio pro deffunctis", concepte repetit poc després amb una frase mimètica, segons el document de fundació manat fer i signat per la reina viuda Elisenda de Montcada en 1358. Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), perg. 2-10-44. Publicat íntegrament el text en llatí per Josep MAS, *L'aniversari del Rei Jaume II el Just a la Seu i a altres esglésies de Barcelona i son territori*, a "Estudis Universitaris Catalans" VIII (1914), p. 202-218. Del mateix autor, encara que sota la inicial sola "Jph" (= Joseph), *El aniversario del rey D. Jaime II, en la Catedral*, a "La Revista Popular" núm 1.717 (1903), p. 292-295, en extracte llarg; de la col·lecció "Notas historicas del obispado de Barcelona. XVII", on l'autor s'equivocà i es contradigué a la vegada car posa l'aniversari el dia de la commemoració dels fides difunts (p. 293) i després el situa al dia 3 (p. 295).

26. Per a remarcar que en aquell dia 3 no es recordava la defunció sinó la celebració de l'aniversari, en el pertinent registre catedralici, no es troba escrit "obiit", com ho fa pels que en tal dia moren, sinó que adverteix *Hic fiat anniversarium pro domino Iacobo rex (sic) Aragonum, quod facit administrator anniversariorum Sedis, et est generale per totam civitatem, cuilibet XII denarios in sede tantum, et [pro] dona Elisen regina de Pedralbes*. ACB, *Liber clausularum testamentorum anniversariorum Sedis barcinonensis*, f. 223v, de finals del segle XIV.

27. J. Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Exequias y enterramientos reales en la Corona de Aragón*, a "Boletín Arqueológico" (de Tarragona) 1947, p. 67. Cf. FORT, o.c. p. 337 amb la nota 22.

28. Tot el text de la làpida publicat per FORT, o.c. p. 339. També l'han editat bastants altres autors amb variants de lectura, així com la diferència entre que uns desenvolupen les abreviatures i altres no ho fan, bé que concordants, tret de petits detalls, en el punt que ens ocupa.

29. Per exemple, "visten, como hemos dicho, la cogulla cisterciense". ARCO, *Sepulcros*, p. 250.

ciscà arrenca tal vegada del que consta en la làpida funerària sobre Maria de Xipre, fruit d'una aplicació errònia, com s'exposa a l'apartat següent.

EL TRASLLAT IMAGINAT DE 1410

Són dues les consideracions sobre l'any de l'enterrament del cos de Jaume II en el famós panteó manat construir per ell mateix en vida al monestir de Santes Creus, fent rèplica, parella i alhora complement artístic del del seu pare Pere el Gran aixecat a l'església del mateix cenobi. La consideració del 1327 va ser única durant segles, fins que el 1753 va interferir-hi la segona. Començarem per aquesta darrera i acabarem amb la primera, que és la vàlida. En favor d'aquella no s'esmenta cap document, ans meres afirmacions, gratuïtes sens dubte, però que han captivat i causat impacte. Ho veurem tot seguit.

Jaume Finestres, a mitjan segle XVIII, en la seva coneguda obra d'història del monestir de Poblet, del que era monjo, va despenjar-se en la següent afirmació: "En fin lleno de méritos y de días, pasó a mejor reyno en la ciudad de Barcelona, a 2 de noviembre 1327. Y aunque había ordenado en su testamento ser enterrado en el real monasterio de Santa Cruces, por el especial afecto que siempre le tuvo, fue depositado su cuerpo en la iglesia del convento de los Menores de aquella ciudad hasta el año 1410, que fue trasladado al dicho monasterio"³⁰. A cop de vista, un lector atent, pot adonar-se que l'autor no avala la seva paraula amb cap referència documental ni erudita. Però ha fet fortuna. Varen recollir la torxa Salas en 1894 i en 1935 Capdevila³¹ i altres, ben segur. L'atribució de Finestres pot deure's, tal vegada, a una lectura ràpida de l'epitafi relatiu a la sepultura de Maria de Xipre, segona muller de Jaume II, enterrada al convent de framenors de Barcelona³². Hi poden ajudar els següents viaranys extrets erròniament del precitat document petri: porta la data de defunció corresponent a la del rei, en comptes de la de la pròpia reina³³;

30. Jayme FINESTRES Y DE MONSALVO, *Historia de el real monasterio de Poblet, ilustrada con disertaciones curiosas sobre la antigüedad de su fundación* (...), t. III. Cervera 1756, p. 145.

31. R. SALAS RICOMÁ, *Guía histórica y artística del monasterio de Santas Creus*, Tarragona 1894, p. 131, i T. CAPDEVILA MIQUEL, *El monestir de Santes Creus*, Tarragona 1935, p. 32, segons Eufemià FORT COGUL, *Bernardo Dalmau, abad de Santes Creus (1404-1212)*, a "Boletín Arqueológico" (Tarragona) 1952, p. 248.

32. Les restes reials, després de vicissituds ben lamentables, junt amb les d'altres enterrades al monestir de Sant Francesc de Barcelona i recollides del terra després d'haver estat profanades les respectives tombes, es troben actualment a l'interior de la Catedral de Barcelona, en una urna nova col·locada el 1999.

33. Ella va morir *die sabbati qua computabatur idus septembris quarti, in ora matutinarum*, com consta en un comunicat de Jaume II a Enric, rei de Jerusalem i Xipre, germà de la difunta, en lletra datada a Barcelona el 22 de setembre de 1322. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II*, v. II, Barcelo-

després d'anomenar el monarca, figura el relatiu "qui" i el participi "sepultus" en masculí, quan hauria d'ésser en femení, en referir-se a ella, com consta en femení més endavant "translata"³⁴; i, en tercer lloc, s'indica que fou posat al mig del cor fins que en 1410 es traslladà a l'altar major de la mateixa església³⁵. Cúmulo de factors, que, de constituir la deu beguda per Finestres, podien haver suscitat un interrogant de dubte al xocar el suposat trasllat a Santes Creus del cos de Jaume II amb el mer canvi de lloc dins la mateixa església (del sepulcre de la reina Maria de Xipre).

Un xic abans que Capdevila, en 1929, sortia a llum de mà de Cèsar Martinell, en una obreta desprovista absolutament de ropatge investigador o erudit oferint una síntesi de la vida i art del monestir de Santes Creus, en la qual va anotar, en l'apartadet sobre el sepulcre de Jaume II i Blanca d'Anjou, que "Jaume II elegí sepultura a Santes Creus l'any 1292. Quan morí a Barcelona, el 2 de novembre de 1327, fou enterrat interinament a l'església del convent de framenors d'aquella ciutat, i el cadàver no fou traslladat al seu sepulcre fins a l'any 1410"³⁶.

---

na 1948, doc. núm. 396. "Va emigrar del present segle al goig celestial", com diu la mateixa lletra, el 10 de setembre de 1322, no coincidint en cap element amb els exposats a l'esmentada làpida. Què podia haver causat tal confusió de dates, és una pregunta que segurament mai no tindrà resposta, satisfactòria almenys. Afegim, per la nostra part, que la data consignada en la frase reproduïda entra un xic en sospita, degut tant a la forma redaccional, un xic extranya "die... quarti" (quarto, hauria de dir), com al referent de dissabte, que en aquell any 1322 va escaure's l'11, que seria "tertio". Admeté sense més el 10, MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II*, v. I, p. 266. Tanmateix, dia abans o dia després, no interfereix per res el tema que ens ocupa.

34. La lectura idèntica per part del dos transcriptors de l'epitafi -com s'exposa a la nota següent-, evidencia clarament que els citats errors gramaticals es deuen al copista únic, fra Berard, a no ser que constessin a la lauda original.

35. Per la seva importància sobre aquest afer, reproduïm el text conservat en el treball del frare del mateix convent de Sant Francesc Berard Comes, *Libro vero e original de las antigüedades de esta ciudad, fundación del convento, grandeza y obsequios con que los barcelonezes se esmeraron al favor, y erección de la iglesia, claustro y religión de N.S.P.S. Francisco de Barcelona, que se dio principio por los anyos de 1214 en el 1211 enpezado*, acabat el 6 d'agost de 1725, (publicat tot el text per "Revista de la Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa" en 1899 i 1900: el 1900, p. 67, en el fragment que ens interessa; i transcrit també el trosset desitjat, bé que directament del mateix llibre, f. 18 -ho comunica quan en 1899 ell tenia recollides les dades i es procedia a l'edició citada-, per Cayetano BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, v. I, Barcelona 1906, p. 439; i, d'aquest, el reproduí ARCO, *Sepulcros*, p. 255), sota l'encapçalament de "Maria Regina": "Anno Domini M.CCC.XXVII, die 2 novembris. Obiit Illma. Domina Maria, filia Regis Hyerusalem et Syprí, Dei gratia Ragina Aragoniae et Hyerusalem, uxor Illmi. Domini Regis Jacobi. Qui sepultus fuit in ecclesia fratrum Minorum Barchinone in medio cori, cum abitu ejusdem ordinis, in sepulcro marmoreo, et ibi mansit usque ad annum M.CCCCX, et cum sepulcro fuit translata in altari mayori versus capellam Sancti Estephani protomartiris."

36. *El monestir de Santes Creus*, Barcelona 1929, p. 189. Que Finestres sigui l'antecedent de Martinell és una hipòtesi de FORT, o.c., p. 336.

Ben aviat, el prou documentat com aciençat Martínez Ferrando, en el seu valuós treball d'investigació sobre la família de Jaume II, va deixar-se encisar del citat precedent i el cita a fi de poder concloure el següent: "La muerte de D. Jaime (2 de noviembre) casi coincidió con la fecha del aniversario de la de su padre (11 del mismo mes). Fue enterrado provisionalmente, según costumbre, en el monasterio de San Francisco de Barcelona. Se ha dicho que a fines de noviembre del mismo año de 1327 Alfonso el Benigno pasó una larga temporada en Santas Creus con el fin de disponer las honras fúnebres correspondientes a tan alta jerarquía de su padre; probablemente las solemnidades se prolongarían varios días para empalmarlas con las que era costumbre celebrar a Pedro el Grande. No obstante, los despojos de Jaime II no fueron trasladados a dicho monasterio hasta 1410"³⁷. El mateix autor en successives obres seves, calcades de la primera en el tema que ens ocupa, insistiria en el mateixos punts, fins a mostra-se'n segur³⁸. L'autoritat de Martínez va sentar càtedra.

Sens dubte que va ajudar en el reforçament d'aital proposta fins a tenir carta de gràcia, la forma de dir ambigua de Pròsper de Bofarull, pedra bàsica per al coneixement de les dades biogràfiques de tots els membres dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, provinents de la nissaga catalana. Respecte al present assumpte, Bofarull, després d'indicar el lloc de la sepultura del cadàver de la reina Elisenda, va deixar escrit que "el del Rey fue conducido al real monasterio de Santas Cruces en virtud de su citado testamento"³⁹, que val tant per un acte tot seguit de la defunció com en temps posterior. Així mateix hi contribuiria, també indirectament, la manca de concreció d'un altre personatge, Bruniquer, en la seva excel·lent aplega ja esmentada, per bé que ell es remeté a un registre de total confiança que tal vegada ho especificaria prou bé, en dir, amb relació a Jaume II, que "fou sepultat en lo monastyr de Stas. Creus, ut in primo antiquorum regiorum privilegiorum papireo

37. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II*, v. I, p. 281.

38. J.E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II*, a J.E. Martínez Ferrando - S. Sobrequés - Enric Bagué, "Els descendents de Pere el Gran. Alfons el Franc, Jaime II. Alfons el Benigne", Barcelona 1954, p. 134: "Don Jaume morí a l'edat de 60 anys. Fou sebolit provisionalment, segons costum de la Casa reial, al monestir de Sant Francesc de Barcelona, on romandrien les seves despulles durant llarg temps, fins a 1410, en què foren traslladades a Santes Creus". I del mateix autor, *Jaime II o el seny català. Alfons el Benigne*, 2^a ed. Barcelona 1963 (la primera edició vegé la llum el 1956), p. 272, és el següent paràgraf: "Don Jaume fou enterrat provisionalment, segons costum de la Casa reial, en el desaparegut convent de Sant Francesc de Barcelona. S'ha dit que, a les darreries del mateix mes de novembre en què va morir el monarca, el seu fill i hereu de la corona, Alfons el Benigne, va fer una llarga estada al monestir de Santes Creus amb l'objecte de preparar-hi els funerals corresponents a l'alta jerarquia del seu pare; desconeixem detalls d'aquesta solemnitat, la qual es perllongaria alguns dies i potser s'invocaria amb l'aniversari de Pere el Gran. Existeixen notícies assegurant que les despulles de Jaume II foren traslladades a Santes Creus en temps molt posterior".

39. BOFARULL, *Los condes*, p. 257-258.

[continetur], fol. 43⁴⁰. Seguiren el mateix sender inconcret, dos cronistes poble-tans, després de marcar la defunció en 1327: “Fonch sepultat en Santes Creus, y ab ell sa muller dona Blanca”⁴¹ i “fue sepultado en Santas Cruzes”⁴².

Tot seguit la data de l'enterrament de Jaume II a Santes Creus com del 1410, va entrar de ple en alguns diccionaris que esmenten amb detall aquest punt biogràfic, instrument d'orientació per a molts historiadors. Es troba al “Diccionari Biogràfic”, editat per Albertí, que el dit monarca “Morí a Barcelona el 2 de novembre del mateix 1327. Fou enterrat provisionalment al convent de Sant Francesc, avui desaparegut. En 1410 les seves restes serien traslladades a Santes Creus”⁴³. També ho reporta el “Diccionario de Historia de España”, dirigit per Germán Bleiberg, per quant s'hi llegeix que “Jaime II murió en Barcelona el 2 de noviembre de 1327. Había otorgado testamento el 28 de mayo de dicho año y fue enterrado provisionalmente en el convento de San Francisco, de Barcelona, y trasladado, en 1410, al monasterio de Santas Creus, en cumplimiento de su disposición testamentaria”⁴⁴. Tanta unanimitat ha fet trontollar més d'un erudit⁴⁵ o ha estat admesa sense cap mena de dubte⁴⁶.

40. *Rúbriques*, v. 1, p. 325. També Coll i Alentorn segueix aquest camí, en dir sense res més sobre la defunció que “Fou enterrat a Santes Creus”, a GAC, veu “Jaume II de Catalunya-Aragó”.

41. L'autor d'*Antigüalles*, transcrit per ARCO, *Sepulcros*, p. 462.

42. Prada, edició d'ARCO, *Sepulcros*, p. 572.

43. V. II, Barcelona 1968, p. 467.

44. Vol 2, Madrid 1979, p. 536. L'article “Jaime II, rey de Aragón”, està signat per A.J., és a dir, Àurea Javierre.

45. Ferran Soldevila a les notes sobre la crònica de Ramon Muntaner (*Les quatre*, al cap. CCX-CII, p. 998, n. 2), on aquell autor exposa que el cos inànim de Jaume fou enterrat tot seguit a Santes Creus amb l'assistència de familiars i altres personatges del moment, reflexiona que “Provisionalment, enterrat al monestir de Sant Francesc de Barcelona, abans d'ésser dut a Santes Creus. Malgrat el que diu Muntaner, s'ha afirmat que les despulles de Jaume II no foren traslladades a Santes Creus fins l'any 1410 (Cèsar MARTINELL, *El monestir de Santes Creus*, Barcelona 1929, p. 189). Però la “Crònica de Pere el Cerimoniós” (cap. I, § 36) afirma que, després d'ésser soterrat a Barcelona, fou dut a Santes Creus. Això fa pensar que hi deu haver alguna confusió i que no és possible que Pere III també s'equivoqués”.

46. Uns autors escriuen: “El monarca falleció el 2 de noviembre de 1327, siendo enterrado provisionalmente en el convento de San Francisco de Barcelona, y, años más tarde, llevado al monasterio de Santas Creus, donde descansaba su padre Pedro el Grande”. Luis GONZÁLEZ ANTÓN y José Mª LACARRA Y DE MIGUEL, “El reino de Navarra. La Corona de Aragón. Portugal”, en *Historia de España Menéndez Pidal*, dirigida por José María Jover Zamora, t. XIII “La expansión peninsular y mediterránea (c. 1212-c.1350)”, p. 309. Per la seva part, en un treball d'art basat en la part històrica en el que s'havia publicat fins llavors, VIVES, *Els sepulcres*, afirma una vegada que “Les restes de Jaume II, finat l'any 1327, restaren dipositades a Barcelona, i no van ser portades al monestir fins al 1410” (p. 371) i una altra ratifica que el rei “va rebre sepultura provisional al convent de Framenors d'aquella Ciutat (Barcelona), en espera d'ésser conduït a Santes Creus per ocupar el propi sepulcre que ja tenia construït des de feia més de deu anys, on reposava la seva primera muller Blan-

L'ENTERRAMENT A SANTES CREUS EL 1327

Cert que l'enterrament del cos difunt de Jaume II va haver-se de posposar uns dies, encara que dintre d'uns paràmetres que no excediren la normalitat d'altres vegades⁴⁷. Es donà la circumstància prou dolorosa de la mort en aquells mateixos dies -el 27 d'octubre⁴⁸ o el 28⁴⁹- de la infanta Teresa d'Entença, esposa de l'hereu Alfons, a Saragossa. Fet que va impedir que Alfons ni estigués al costat del seu pare en els darrers moments ni que li fos possible assistir a l'enterrament d'haver-se efectuat tot seguit de la mort; necessitava uns dies. Aquesta coincidència ha causat una claríssima contradicció en el divulgador de la data del 1410, el citat Martinell, ja que de primer va consignar que "No s'havia de fer esperar una altra visita reial [al monestir de Santes Creus en temps de l'abat Pere Alegre, que en fou de 1309 a 1335], puix que a les darreries de novembre de 1327, amb motiu dels funerals de Jaume II, el seu hereu Alfons III va passar molts dies al monestir"⁵⁰, sense adonar-se que aquesta observació xocava de ple amb del suposat trasllat en 1410 com hem vist que afirmà en unes pàgines més endavant de la mateixa obra. Per tant, l'obligada espera de l'hereu Alfons amb una mica de retard de l'enterrament, se salvà dipositant interinament la caixa mortuòria al convent dels fares menors de Barcelona, denominat de Sant Francesc. Tots els principals implicats sabien que es tractava d'un acte provisional per quant havien d'acomplir la voluntat del sobirà mani-

---

ca d'Anjou. El dit trasllat no tingué lloc fins transcorregut a prop d'un segle. El cadàver fou portat al monestir l'any 1410 i fins ara era creença que havia rebut sepultura en aquella ocasió" (p. 373). Per tant, creu documentat el 1410 i mera creença el 1327, en un bescanvi ben curiós i xocant, tot i que no s'atreví a sostenir que el trasllat fou vers el 1529, l'any en què ell situa la col·locació del cadàver al sepulcre reial, p. 374 i 375, després d'haver-lo mantingut cent vint anys en no se sap on del monestir per no haver pogut entrar la caixa a dins del mausoleu, a fi de fer concordar una remanament de la cubeta funerària i la presència d'uns detalls artístics renaixentistes.

47. El fèretre de Joan II estigué exposat onze dies a la sala principal del palau reial major de Barcelona. Pere Miquel CARBONELL, *De exequiis, sepultura et infirmitate regis Johannis secundi*, a "Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón", t. XXVII "Opúsculos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell", Barcelona 1864, p. 221. Cf. més endavant.

48. Dada oferta per MUNTANER, *Crònica*, cap. CCXCI (SOLDEVILA, *Les quatre*, p. 932): "passà d'aquesta vida en la ciutat de Saragossa, lo darrer dimarts d'octubre de l'any mil tres-cents vint-e-set, e fo enterrada l'endemà, que fo festa dels benaurats apòstols sent Simon e sent Judas, en l'esgleia dels frares menors de Saragossa". La indicació del darrer dimarts cau el 27 i la festa dels dos apòstols, el 28, en perfecta il·lació del relat. La discrepància sobre el dia exacte, observada per altres autors, la resumeix el citat SOLDEVILA (ibid., cap. CCXCI n. 1, p. 998): "Quant a la seva mort, la data correntment admesa és la que dóna Muntaner (vegeu ZURITA, llib. VI, capítol LXXV; i P. DE BOFARULL, *Condes de Barcelona vindicados*, II, p. 262). Però la *Crònica de Pere el Cerimoniós* (cap I, § 42) dóna la data de 24 d'octubre. Es tracta possiblement d'una errada i diu XXIII en lloc de XXVIII".

49. ZURITA, *Anales*, v. 3, p. 281, en una frase que hem transcrit més amunt.

50. *El monestir*, p. 70.

festada almenys des de 1292⁵¹ i repetida sens dubte en altres ocasions, però especialment en el seu darrer testament signat el 28 de maig de 1327, en el sentit que havia escollit, mitjançant vot⁵², per al seu últim repòs el monestir de Santes Creus, obligant l'hereu a acomplir-ho al peu de la lletra⁵³. En el vas del mausuleu contigu al del que guardava ja les despulles de la seva esposa Blanca, fet construir pel mateix rei també com a lloc del repòs d'ells dos⁵⁴.

En aquest sentit, Muntaner testimonia fefaentment que el sobirà “E lleixà lo seu cos al monestir de Santes Creus, on jau lo cos del beneit senyor rei En Pere, son pare; e així, lo seu cos fo aportat ab gran solemnitat, e ab grans plors, e ab grans crits, e ab gran dolor de tots los seus sotmesos, al dit monestir; e fo enterrat lla, e hi foren sos fills, e de les filles partida, e prelats, e rics-hòmens e gran res dels mellors de sos regnes”⁵⁵.

Ho acreditava pocs anys després, el rei Pere el Cerimoniós, en el redactat de la seva crònica respecte a Jaume II: “e fo soterrat en l'esgleia dels frares menors de la dita ciutat (Barcelona), venc lo dit senyor rei, pare nostre, de les parts d'Aragó per fer soterrar lo cors del dit senyor rei En Jacme. E fo portat e soterrat en lo monestir de Santes Creus, on fo personalment lo dit senyor rei N'Anfós, e gran res dels prelats, e nobles, e moltes altres gents notables de nostres regnes. E, après la dita

51. La data de 1292 la recorden: “Jaime II eligió sepultura en Santas-Creus en manos del abad Buennonato en 1292”, indica Todoró CREUS CORMINAS, *Santas Creus*, (Villanueva y Geltrú) 1884, p. 34; i, implícitament, MARTÍNEZ FERRANDO, *Exequias*, p. 66, amb el detall que el realitzà com una de les primeres coses després de coronar-se rei.

52. Vegeu la nota següent. És una referència comuna entre els historiadors, com per exemple, SOLDEVILA, *Les quatre*, notes al cap. I § 36, de la crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1168 n. 3, sense indicar data.

53. *Et elegimus* -és la disposició testamental anotada en primer lloc- *sepulturam corporis nostri in monasterio Sanctarum Crucum terre nostre Cathalonie, in quo corpus illustrissimi domini regis Petri, bone memorie, patris nostri, sepultum est; ad quam sepulturam dicti monasterii corpus nostrum sepeliendum volumus et mandamus adduci de quocumque loco nos contigerit solvere debitum naturale, et hoc expresse ac sub obtentu benedictionis nostre imponimus et mandamus heredi nostro universali subscripto ut compleat omnino propter votum et sacramentum quod inde sponte fecimus ante altare beate Marie ecclesie dicti monasterii ob devotionem quam erga ipsum monasterium habebimus et habemus*. ASMP, perg. 992. Ho indiquen, sense reproduir el text, tant ANZIZU, *Fulles*, p. 39-40, la qual, després de resumir el contingut del testament de maig de 1327, observa que “Tot açò després d'haver manat l'enterrassen en Santes Creus com per vot devant la imatge venerada allí de la Santíssima Verge havia fet”, com FORT, o.c., p. 331, qui exposa que el monarca es ratificava en l'elecció de Santes Creus com a lloc de sepultura que havia manifestat repetides vegades.

54. A continuació del text transcrit a la nota anterior, el testament prossegueix: *volentes et mandantes quod corpus nostrum sepeliatur in altero illorum duorum tumulorum quos nos ibi construi fecimus pro nobis et illustrissima domina Blancha, bone memorie, regine Aragonum, consorte nostre, in illo videlicet qui est versus chorum monasterii prelibati, quia iam in altero ipsorum tumulorum corpus dicte regine sepultum est*. ASMP, perg. 992.

55. SOLDEVILA, *Les quatre*, cap. CCXCII, p. 933.

sepultura, tornà-se'n a Barcelona"⁵⁶. El mateix rei Pere, en lletra a l'abat de Poblet en 1378 davant la cerimònia funeral a celebrar per la reina Elionor de Sicília, esmentà aquella ocasió i li comunicà l'estratagema seguida llavors, a fi d'evitar un contratemps viscut abans (en els funerals de Pere el Gran⁵⁷), a base d'obrir les vidrieres de l'església per a evitar la seva destrucció a causa de l'acumulació dels fums produïts pels nombrosos ciris que cremarien: "com haïam entès que quant se féu la translació del rey en Jacme, qui fou transladat en Sentes Creus, levaren algunes vidrieres de la esgleya del dit monastir per tal que per lo gran fum dels brandons no's trencassen les dites vidrieres"⁵⁸.

A la precedent prova documental afegim en primícia una altra, escrita un d'aquells dies de l'enterrament. Nota que és la que ha propiciat la redacció del present treball com s'ha confessat al principi del text. A la seva vista queda evident que tot estava a punt per al trasllat solemne del cos de Barcelona a Santes Creus. Per a completar-ho caldria un apunt que tanqués el tema, però aquest no figura anotat en el mateix registre -tot i que a continuació es deixà un espai en blanc per si convenia afegir-hi quelcom⁵⁹.

D'entre els preparatius del solemne trasllat *-aliter quod ipsa nostra sepultura fiat bene et honorifice, sicut decet*, ordenà en el testament el mateix monarca⁶⁰; Muntaner esmenta solemnitat, crits, plors i dolors, en el text suara reproduït-, tenen singular importància els adoptats per la màxima autoritat diocesana, composta pel bisbe -

56. SOLDEVILA, *Les quatre*, cap. I § 36, p. 1016.

57. Comentaris de VIVES, *Els sepulcres*, p. 361, i d'Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet 1974, p. 282. Cf. FORT, o.c., p. 335-336.

58. ACA, *Registre* 1261, f. 111. Publicat per Federico MARÉS, *Las tumbas reales de los monarcas de Catalunya y Aragón del monasterio de Santa María de Poblet*. Barcelona 1952, 2 v. amb una sola numeració contínua de pàgines, a ap. n° 45 p. 171, publica el text complet; a l'ap. 3, p. 147, també complet, addueix la mateixa preocupació per part del mateix monarca però en 1347 sense referir-se explícitament a cap monarca dels enterrats. Reprodueix la citada frase FORT, o.c., p. 335-336 amb nota 19, on esmenta que Josep Vives ho relaciona amb l'enterrament de Pere el Gran.

59. No creiem que fos previst escriure-hi la nota sobre haver-se efectuat el pagament de despeses previstes en el citat albarà -tampoc no figura a les pàgines següents-, per quant no és normal trobar en el mateix registre ni en la seva col·lecció notes de pagaments a l'estil de la que ens agradaria descobrir aquí.

60. ASMP, perg. 992. També figura idèntica expressió en el testament d'Alfons el Liberal, germà de Jaume. MARTÍNEZ FERRANDO, *Exequias*, p. 66. Veurem així mateix al document transcrit a l'apèndix que el vicari general empra la frase similar de *cum debito honore honorifice sicut decet*. Sobre l'abast d'aquets conceptes, cal veure el que es realitzà per a l'enterrament de Joan II en 1497, en la relació presentada, a petició del successor, pel gran arxiver Pere Miquel CARBONELL, *De exequiis*, p. 137ss, una narració extensa i a la menuda; a la ratlles següents, l'utilitzarem una mica per a situar millor el que ben cert s'efectuà en el trasllat del cos difunt de Jaume II de Barcelona a Santes Creus, per quant el de Joan II ho fou també des de Barcelona, però fins a Poblet, amb una ruta, que va passar a frec de Santes Creus (Vila-rodona).

absent a Mallorca des del mes d'agost anterior- com a cap, representat pel vicari general el seu germà Gerald de Gualba, i el capítol de la catedral com a màxim exponent per a assumptes similars en què anaven de comú acord. Aquest va consistir, en la qüestió present, a decidir qui acompanyaria el cos difunt durant el trasllat i assistiria als funerals al lloc de destinació: Santes Creus. En primer lloc, existia la voluntat ferma d'efectuar solemnement el recorregut del centenar de quilòmetres que separen ambdós llocs, tant a causa de l'honor degut a la consideració màxima de les despulles com a fi de permetre que el poble, especialment el més proper a l'itinerari⁶¹, pogués així manifestar el dol i l'estima envers el difunt, el seu sobirà. En segon lloc, el trasllat revestiria la forma de seguici, a base de la presència de les grans personalitats del moment o dels seu representants. I en tercer, els actes religiosos a l'arribada i sepultura serien a tota pompa.

Per això, el vicari general i el capítol de la Catedral es posaren d'acord en una participació similar d'ambdues parts, a base de designar com a delegats uns canonges de la mateixa seu⁶². Als quals s'encomenà la missió que *sequantur corpus dicti domini regis (Jacobi) ad monasterium Sanctarum Crucum ad sepeliendum corpus ipsius domini regis cum debito honore honorifice prout decet*. Però una comitiva d'honor, tant pel nombre dels designats com perquè aquests havien d'anar acompanyats dels assistents, denominats com a familiars en el text de referència, així com per haver de portar torxes, enceses evidentment. Es va adoptar que el nombre de la representació fos de cinc canonges, dos en nom del bisbe i tres del capítol, i la provisió de quaranta torxes⁶³, vint per a cada grup. Les despeses que s'ocasionarien en

61. Al curs de la ruta, s'efectuaven dos tipus o tres de parades: una, als indrets triats prèviament i que tenien un relleu en la geografia social del moment, una altra als llocs de parada amb la finalitat d'alimentar-se tots els assistents i la tercera a les poblacions de final de jornada, dedicada a descansar. En cada una d'aquestes ocasions, la gent hi anava per tal de retre el darrer homenatge al monarca difunt però també hi acudien els clergues ja de la mateixa localitat de la parada ja d'alguna propera acompanyats d'escolans i altres persones en el mode de processó. A part que en els indrets de pernoctació la caixa mortuòria era dispostada a l'interior d'un temple, on es celebraven honres fúnebres ben solemnes, en actes repetits si calia per part de personatges diversos. Ho informa bé CARBONELL, *De exequiis*, passim.

62. Junt a la caixa mortuòria de Joan II anaven dos canonges al davant i dos al darrera, en la processó des del palau reial a la propera Seu barcelonina el dia que es començava l'itinerari vers Poblet.

63. *Torticiis*, és l'expressió original. La utilització de ciris de diversa grandària i nom en els funerals va subsistir fins a dates ben acostades a les actuals. Existiria de fet en aquells moments una normativa que assenyalava el nombre i classe a emprar segons la categoria social del difunt o l'edat. En el segle XIV els consellers del municipi de Barcelona intervingueren més d'un cop a fi d'evitar el creixement desbordant d'aquesta i altres mostres de dol (ploraneres, pobres, etc). En 1338 es limità a quatre ciris com a màxim amb un pes no superior cada un de vuit lliures per a difunts adults, i per a pàrvuls, també el nombre màxim de quatre però amb un pes no passador de dues lliures cada un, excloent tot altre tipus de *ciris ne luminàries*. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, *Llibre del Con-*

concepte dels dies de viatge i estada a Santes Creus, dels designats i acompanyants, i de les quaranta torxes, es repartien entre les dues entitats: dos canonges amb familiars i vint torxes anaven a càrrec del prelat i tres canonges amb familiars i vint torxes, del capítol. Dels representatnts que ja s'havien senyalat coneixem els de la banda episcopal en les persones dels canonges Arnau de Mas i Ponç Otger, els quals, segons document lliurat pel vicari general Gerald de Gualba, en nom del bisbe, cobrarien de mà de Marc de Vilanova, company de capítol però en tant que procurador del dret de quartera que assistia al prelat barceloní. Precisament el text informatiu oficial, conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, és el que ens ha donat a conèixer aquests aspectes interessants sobre el trasllat de les restes mortals del rei Jaume II i dels funerals celebrats al monestir cistercenc de Santes Creus. Porta la data de 14 de novembre de 1327. Per a coneixement general, el text es publica sençer com apèndix al final d'aquest estudi.

Aquesta data, 14 de novembre, encaixa perfectament amb la pel·lícula dels esdeveniments. En efecte, la comitiva amb tota la pompa de la qual l'aportació del bisbe i capítol barcelonins n'és una mostra, seguiria en uns trams un ritme lent com exigia la finalitat perseguida d'honorar el rei extint i de facilitar les mostres populars de dolor i adhesió, així com la recitació d'absoltes o celebració de misses, molt més en aquest període de l'any en què les hores diürnes són poques, i en altres trams, una marxa més ràpida. Tardarien a fer el tram de tres a quatre dies⁶⁴. Llavors,

---

sell XIV, f. 7-7v. Cf. la meua tesi doctoral "Vida y práctica religiosa en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344", segona part, capítol 3, article 4 "Presencia del sacerdote al lado del enfermo: sacramentos y testamento". Un exemple contemporani el trobem en el citat document de fundació d'un aniversari a la catedral i esglésies de la ciutat de Barcelona, ordenat per la reina viuda, quan aquesta especifica que a cada lloc es muntarà un cadafal, que ella anomena representació funerària amb els detalls que sobre aquest punt ens interessien: *representacio funeris dicti illustrissimi domini regis viri nostri et nostre cum panno aureo, et tela lini et brandonis cere et cum pulsacione simballorum et squillarum*, amb l'advertiment tot seguit que a la catedral es posaran *decem brandonos novos ponderis quemlibet sex librarum, qui brandoni ardeant et habeant ardere in dicta representatione*, havent de retornar la cera no cremanada al fabricant cendeler (es pagaria, doncs, només la cera gastada), mentre que a totes les altres esglésies i a la capella reial, només es posarien 4 brandons. MAS, *L'aniversari*, p. 209.

64. Dada conforme al quilometratge entre el lloc de partença i el d'arribada, però d'acord també a les dades ofertes per l'horari seguit quan el trasllat de Joan II difunt de Barcelona a Poblet el 1479, segons el citat relat de CARBONELL, *De exequiis*, p. 261-272. Les dades de referència són les següents. El seguici amb el cos del rei difunt, mort el 19 de gener, exposat aquells dies a la sala major del palau reial (el tinell) i col·locat en una caixa i portat de primer amb una llitera, el dijous 4 de febrer iniciava la ruta amb sortida de la Seu de Barcelona a les 3 de la tarda, pel portal de Sant Antoni fins al monestir de Valldonzella; l'endemà, divendres, posada la caixa a les espatlles de 15 homes (es tornaren entre 50) feren parades a l'Hospitalet, Molins de Rei a l'hora del dinar i Martorell per a la nit; el tercer dia, dissabte, se senyala sols l'arribada "hora ja molt tarda" per la dificultat dels camins dolents a causa de la pluja, a Vilafranca; el diumenge, dia de repòs a la mateixa vila; el dilluns l'etapa els conduí a Vila-rodona; el dimarts, anaren per Cabra fins a Montblanc, on passaren la nit i tot el matí del dimecres següent amb misses i sermons, de manera que l'arribada a Poblet a la tarda fou

si el seguici va posar-se en marxa el dia següent al del precitat document, ocuparia els dies 15, 16, 17 i 18. Tot concorda amb la celebració a Santes Creus de la missa i enterrament el dia 19 de novembre, tal com un cronista de la mateixa casa va deixar-ho consignat per escrit: “El día de santa Elisabet, és a dir, el 13 de les calendes de desembre del mateix any, el seu cadàver fou portat en aquest monestir de Santes Creus amb gran i solemne honorificència, per a rebre-hi sepultura eclesiàstica”⁶⁵, mentre que un altre monjo de la mateixa casa, de nom Isidre Domingo, anotava que “El rey Dn. Jayme fue enterrado en Santas Creus a los 13 kalendas de diciembre de 1327 en presencia del arzobispo de Tarragona y del obispo de Gerona y de muchísimo concurso de gente, de cavalleros, abades, prelados, religiosos y pueblo”⁶⁶. El 13 de les calendes de desembre es redueix al 19 de novembre de la nostra cronologia. Precisament, de l'endemà, dia 20, data el transsumpte del testament reial lliurat a la reina viuda Elisenda de Montcada, en execució del mandat de Jaume el 2 del mateix mes poc abans del seu decés, clos a Santes Creus pel lloctinent del notari reial: *scripsi et clausi in monasterio Sanctarum Crucum duodecimo kalendas decembris anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo septimo*⁶⁷. Això evidencia la presència a Santes Creus aquells mateixos dies de l'hereu sobirà Alfons i de la reina viuda, madastre, amb tot el que comportava de conduir el servei públic i privat.

El ritu de la cerimònia fastuosa a l'interior de l'església entre ciris, torxes o brandons encesos a més de l'encens, aconsellà obrir les vidrieres de l'església, com s'ha vist fa poc. Comptà amb la presència d'una gran gernació, composta, a més dels cinc canonges de Barcelona amb llurs familiars, de molts personatges, és a dir, segons la narració d'un cronista santescreunc, entre eclesiàstics (“Hi eren presents el senyor arquebisbe de Saragossa, conjuntament amb el venerable bisbe de Girona i uns quants d'altres prelats de l'Església, i bastants abats i d'altres personatges eclesiàstics i de diversos ordes religiosos”), reials (“També hi eren l'íclit infant Alfons, el senyor fra Jaume de l'orde militar de Montesa, el senyor infant Pere comte de Ribagorça i d'Empúries, i el senyor infant Ramon Berenguer comte de les Mun-

---

hora enllà; finalment, el dijous tingué lloc a Poblet l'ofici religiós. En total, sis dies i mig. Si es decompten el matins de Montblanc i de Barcelona i la jornada de Villafranca, queden quatre dies i mig de ruta. Per tant, fins a Santes Creus tardaren tres dies i mig de pas, per cobrir una distància de cent quilòmetres.

65. AHNM, cód. 459, f. 100v i 128v (sic!), és FORT, o.c., p. 334, qui forneix aquesta dada i el text, traduït sens dubte.

66. Text publicat per FORT, *Bernardo Dalmau*, p. 248, manllevat d'I. DOMINGO, *Manuscriptio archivariorum monasterii Sanctarum Crucum*, registre guardat abans a Vallbona de les Monges i perdut en 1936; el mateix autor remet al seu altre treball, *El historiador de Santes Creus Fr. Domingo, sus precursores y el Libro de Pedret*, Santes Creus 1949. També cita aquestes mateixes referències, sense però reproduir el text, FORT, o.c., p. 334.

67. ASMP, perg. 992.

tanyes de Prades; així com també la senyora Blanca, prioressa del monestir de Sixena; tots ells fills del rei difunt”) i civils (“Els quals -els citats abans- assistiren al seu enterrament amb una gran multitud de barons, nobles i cavallers, tant del regne d’Aragó com del comtat de Barcelona, amb moltíssims probes homes de les ciutats i de les viles dels seus regnes”⁶⁸. Així mateix, l’estada del nou rei Alfons a Santes Creus aquells dies, es constata prou bé, encara que s’addueix només un text expedid un dia de la mateixa quinzena de l’enterrament i un altre signat el 22 de novembre⁶⁹; fet del que no en discrepa cap dels autors consultats.

A continuació, reblen en la mateixa direcció els apunts de la crònica de Sant Joan de la Penya, que s’havia distenciat en el punt sobre el dia de la defunció, al manifestar que “Et fue soterrado muyt honradament en el monasterio de Santas Cruces en el año de nuestro Senyor M.CCCXXVII”⁷⁰; així com l’altra crònica aragonesa, redactada a finals del XV, que sentència: “Fue soterrado en Santes Creus en el anyo MCCCXXVII”⁷¹.

També ho abona l’annalista aragonès Zurita, de forma categòrica en un seguit de frases, publicades repartides en tres paràgrafs sota sengles títulets. En el primer, a continuació de referir el desenllaç del sobirà, afegeix: “Mandóse enterrar en el monasterio de Santas Creus a donde estaba enterrado el rey don Pedro su padre y la reina doña Blanca su mujer, lo cual había votado ante el altar de nuestra Señora de la iglesia del dicho monasterio por la devoción que en él tenía”⁷². En el segon, designat com a “Depositase el cuerpo del rey hasta que llegue el infante don Alonso a su entierro, en el convento de San Francisco de Barcelona”, informa que: “Depositóse el cuerpo en el monasterio de los frailes menores de Barcelona, porque el infante don Alonso estaba en Aragón quando el rey falleció. Y partió luego para allá, después de haber celebrado las exequias de la infanta en Zaragoza”. Y en el tercer paràgraf, com la gran final del crescendo informatiu, sota el doble encapçalament “[Sepultura de don Jaime] Por qué se llamó justiciero este rey”, afirma sense cap dubte: “Y el cuerpo del rey don Jaime fue llevado a sepultar al monasterio de Santas Creus, donde concurrieron los infantes sus hijos y los perlados (*sic*) y ricos hombres con grande demostración de tristeza y sentimiento general de todos sus súbditos, porque fue príncipe valeroso y muy clemente... le llamaron el justiciero”⁷³.

Així mateix ho dóna com a normal el citat Roig i Jalpí, perquè acaba la frase sobre la defunció afegint que “el seu cors, ab molt gran honor, fo sabullit en lo

68. AHNM, cód. 459, f. 100v i 128v (sic!, com si els dos textos fossin un de sol copiat dos cops), segons FORT, o.c., p. 334.

69. Vegeu FORT, o.c., p. 335.

70. ARCO, *Sepulcros*, p. 225; d’on el reproduí amb lleugers errors FORT, o.c., p. 334.

71. RÍQUER, *Crónica*, p. 28; d’on el reproduí FORT, o.c., p. 334.

72. Edició de Canellas, v. 3, p. 282.

73. Edició de Canellas, v. 3, p. 282-283.

monastir de monjos blanchs anomenat de Santes Creus⁷⁴. I un historiador santescreuenc en 1884 va reproduir els mateixos conceptes: “Y al morir en Barcelona a los 2 de noviembre de 1327 fue su cadáver depositado en el convento de frailes menores hasta la llegada del príncipe D. Alfonso, y desde allí trasladado a dicho monasterio”⁷⁵. Val a dir també que la data de l’enterrament en 1327 es dona per suposada en obres informatives modernes⁷⁶.

En definitiva, la data del 1327 té al seu favor textos documentals coetanis sòlids, més encara, incontrovertibles, mentre que la del 1410 presenta un balanç ben pobre amb escuetes afirmacions d'historiadors o divulgadors a partir del segle XVIII. Tanmateix serà difícil, per no dir impossible que la gratuïta suposició no continuï divulgant-se, malgrat la tasca de l'investigador que exposa les dades amb honestedat científica, tal com l'il·lustre catedràtic Dr. Riu ho ha proposat adés i ara.

APÈNDIX

14 de novembre 1327

Gerald de Gualba, vicari general de Barcelona, ordena, en nom del prelat, a Marc de Vilanova, procurador del dret de quartera del blat que gaudeix el bisbe a la ciutat, que pagui en el seu moment les despeses de dos canonges i acompanyants que, junt amb altres tres també canonges però en representació del capítol, acompanyaran els cos difunt del rei Jaume de Barcelona a Santes Creus on serà enterrat.

Albaranum Marchi de Villa nova.

Noverint universi quod nos Geraldus de Gualba, archidiaconus barchinonensis, vicarius et cetera. Attendentes per nos ac venerabilem capitulum Sedis eiusdem

74. *Libre*, p. 147.

75. “Estando presente -continúa el text- el arzobispo de Zaragoza, el obispo de Gerona y otros prelados y eclesiásticos, el citado príncipe D. Alfonso, el infante D. Pedro, conde de Ribagorza y Empurías, el infante D. Ramon Berenguer, conde de las montañas de Prades, y Dª Blanca, priora del monasterio de Sigüenza, con muchos otros nobles y ciudadanos del reino de Aragón y condado de Barcelona”. CREUS, *Santas Creus*, p. 34-35, sense reportar ni aquí ni en la resta del seu treball les fonts d'inspiració. En el paràgraf reproduït, abreuja el que es troba en una manuscrit del mateix monestir, transcrit al cos del treball.

76. L'autor de l'article “Jaime II el Justo”, a l’“Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-americana”, coneguda com Enciclopèdia Espasa, t. XXVIII (2ª part), Barcelona 1926, p. 2.409, resumeix així: “Jaime II murió a los sesenta y seis años de edad y treinta y seis de reinado, siendo enterrado en el monasterio de Santas Creus, al lado de Pedro III”.

fore conditum et ordinatum ob honorem ipsius episcopi et Ecclesie Barchinone ac decus ac reverencia illustrissimi domini Regis Jacobi, de presenti ab hoc seculo transmigrantis, quod quinque canonici eiusdem Sedis, duo videlicet pro parte dicti domini episcopi cum viginti torticibus cereis, et tres canonici pro parte dicti capituli cum aliis viginti torticiis, sequantur corpus dicti domini Regis ad monasterium Sanctarum Crucum ad sepeliendum corpus ipsius domini Regis cum debito honore honorifice prout decet; et quod predictum capitulum provideat predictis tribus canonicis pro se et familia eius necessaria et pro viginti torticiis in expensis necessariis prout decet, et dictus dominus episcopus pro duobus canonicis et familia eius necessaria et pro viginti similiter torticiis emendis et habendis in expensis quod fieri habeant occasione predicta. Ideo volumus et mandamus vobis venerabili Marcho de Villa nova, eiusdem Sedis canonico, procuratori ac collectori quarterie dicti domini episcopi ex parte ipsius domini episcopi et nostra, quatenus venerabilibus Arnaldo de Manso et Poncio Otgerii, eiusdem Sedis canonicis, ad faciendum predictum viaticum deputati provideatis de bonis ipsius domini episcopi in expensis que fuerunt eis necessarie pro viatico antedicto. Nos enim obligamus vobis pro hiis omnia bona dicti domini episcopi, et faciemus expensas huiusmodi ab eodem domino episcopo recipi in solutum. Et ideo presens albaranum vobis fieri fecimus et sigilli nostri impressione muniri. Datum et actum Barchionone XVIII° kalendas decembris anno quo supra [millesimo .CCC^o. XX° septimo].

Arxiu Diocesà de Barcelona, *Registre Comú* IV, f. 128v-129

Al marge del text junt al seu inici, una mà del segle XVIII va escriure *Per la mort del Rey Dn Jaume II*. La paraula “torticis” és escrita dues vegades a l’interlineat a sobre de “torticibus” que fou tatxat, mentre que no s’esmenà aquest mot el primer cop que surt al document.